

شرح صحیفه سجادیه میرزا غیاث الدین محمد رضوی (نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی)

امیرحسین دهقان انارستانی^۱

چکیده

کتاب صحیفه سجادیه از جمله کتاب‌های مشتمل بر ادعیه مأثوره است که شروح متعددی بر آن نگاشته شده است. از میان این شروح می‌توان به شرح فارسی غیاث‌الدین محمد رضوی اشاره کرد. مؤلف نام خاصی برای کتاب خود برنگزیده است. وی از سادات سرشناس رضوی بود که پیش از سال ۱۰۱۷ در طوس متولد شد و از شاگردان میر محمد زمان رضوی به‌شمار می‌رفت. دست‌کم هفت اثر به او منتسب است و در شعر و ادبیات فارسی و عربی چیره‌دست بوده است. وجود نکات مهم و توضیحات راهگشا و استفاده از روش‌های قابل توجه در شرح عبارات، اهمیت معرفی این شرح را دوچندان می‌کند. با این وجود، تاکنون موضوع تحقیقات و تصحیحات قرار نگرفته است. فارغ از متن فاخر ادبی، روش مؤلف در شرح عبارات و نسخه نفیس آن قابل بررسی و واکاوی است. نگارنده در این مقاله از لایه‌لای متون تاریخی و داده‌های فهرستگان نسخ خطی، به شناخت‌نامه مؤلف، اساتید و شاگردان شارح دست یافته و پس از بیان آثار و تحقیق پیرامون انتساب برخی از کتاب‌ها به غیاث‌الدین محمد، به معرفی نسخه شرح مورد نظر پرداخته است. در ادامه، روش مؤلف در ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، محوریت کار را سامان بخشیده تا داده‌های مختلف پیرامون کتاب به‌صورت کامل گزارش شود. مشاهدات نشان می‌دهد نسخه کتاب، نفیس و دارای سربزرگ زرین و خط نستعلیق زیبا است و در برخی موارد حاشیه‌نویسی در آن دیده می‌شود. مؤلف در شرح عبارات صحیفه سجادیه از روش بینامتنی، دانش‌های ادبی و علم اصول فقه بهره برده است.

واژگان کلیدی: نسخه‌شناسی، کتاب‌شناسی، شرح فارسی صحیفه سجادیه،

غیاث‌الدین محمد رضوی، تحفه شاهی.

۱۲۷

سال پانزدهم / شماره ۲۸ / بهار و تابستان ۱۴۰۳

۱. پژوهشگر علوم حدیث، مرکز تخصصی علوم حدیث حوزه علمیه قم، ایران؛
(Amirnoot313.com@gmail.com).

مقدمه

دعای یکی از کامل‌ترین عبادات اسلامی است که موجب تقرب و ارتباط انسان با خداوند متعال می‌شود. دعاکننده حاجت خود را از درگاه الهی طلب می‌کند و به این وسیله راهی برای آرامش، رسیدن به مطلوب و در عین حال کسب رضایت الهی می‌جوید. گرچه هر انسانی می‌تواند با عبارات خود از خداوند متعال طلب حاجت کند و باری تعالی را سپاس و ستایش گوید، اما خواندن ادعیه معصومین و طلب حاجت به واسطه آن در درجه بالاتری قرار دارد. این ادعیه به این جهت که از خداشناس‌ترین و کامل‌ترین انسان‌ها صادر شده، دربردارنده معارف غنی و قابل توجه است. درک عمیق این عبارات و فهم صحیح معانی آن‌ها نیازمند شرح و بسط توسط عالمان حدیث‌شناس است. ادعیه صحیفه سجادیه یکی از مجموعه دعاهاى مأثورى است که از امام سجاده علیه السلام صادر شده است. مفاهیم برتر خداشناسی، انسان‌شناسی و ارتباط قوی با معبود و همچنین سبک زیست اسلامی در فرازهای این دعا نهفته است. این کتاب دربردارنده معارف غنی و خاص بوده و جایگاه انسان در مقابل خداوند را به خوبی نشان می‌دهد.

شرح ادعیه صحیفه سجادیه به دلیل عمق مطالب و عبارات بلیغ، نغز و پرمعنا ضرورت دارد. بسیاری از شروح صحیفه سجادیه که توسط شارحان حدیث‌شناس در ادوار مختلف تاریخ تألیف شده، همچنان به صورت نسخه خطی باقی مانده و در دسترس محققان و عموم مردم قرار نگرفته است. معرفی کامل این شروح می‌تواند زمینه‌ساز تحقیق و تصحیح این آثار و بهره‌مندی اقشار مختلف جامعه باشد. از جمله این شروح، شرح صحیفه سجادیه‌ای است مربوط به میرزا غیاث‌الدین محمد رضوی که به زبان فارسی تألیف شده و مؤلف این کتاب را به شاه عباس صفوی اهدا کرده است. مقاله حاضر به جهت معرفی این شرح تألیف می‌شود.

نگارنده، نوشتار حاضر را بر اساس سه محور اساسی پی‌ریزی کرده است: ۱. شناخت‌نامه مؤلف و معرفی آثار؛ ۲. نسخه‌شناسی (اطلاعات فیزیکی)؛ ۳. کتاب‌شناسی (محتوای کتاب).

شناخت‌نامه مؤلف و معرفی آثار: غیاث‌الدین محمد از سلسله سادات رضوی و متولد پیش از سال ۱۰۱۷ در طوس است. وی از شاگردان میر محمد زمان رضوی است که در زمره مجتهدین سرشناس دوران صفوی به‌شمار می‌رفت. غیاث‌الدین محمد نیز از دانشمندان عصر صفوی است که مراحل تحصیل خود را در طوس گذرانده و در جوار بارگاه رضوی زندگی می‌کرد.

انتساب هفت کتاب به نام‌های شرح صحیفه سجادیه، نورالهیویه، رساله فی العبادات من الأدعیه و الصلوات، دیوان اشعار، انیس الصالحین، ترجمه حشایش دیسقوریدوس و تحفه منصوره به

نویسنده قابل پذیرش است. در این میان، انتساب تحفه شاهی به غیاث الدین محمد تأیید نشده است. **نسخه‌شناسی:** نسخه شرح مورد نظر فاقد نام کاتب، تاریخ کتابت، وقف، مهر مخصوص و مواردی از این قبیل است. این نسخه، نسخه‌ای نفیس است که با خط نستعلیق زیبا نگاشته شده و در نگارش آیات و برخی نشانی‌ها شنگرف به‌کار رفته است. کاغذ آن شرقی، دارای ۸۲ برگ و کتابت آن به اواخر قرن ۱۱ برمی‌گردد. جلد آن مشمع سبز و اندازه آن ۸/۵ است. برگ‌ها مجدول پنج‌خطی طلا، مشکی و لاجوردی است. این نسخه دارای سرلوح نفیس مرصع در آغاز است و برگ اول و دوم با نقوش طلا به‌صورت دندان‌موشی تزیین شده است. در برخی صفحات رکابه دیده می‌شود، حواشی وجود دارد و برخی حروف محو شده است. نسخه ناتمام است و تنها چهار دعای کامل و چند فراز از دعای پنجم را شامل می‌شود. تاکنون نسخه دیگری از این کتاب در هیچ‌یک از فهرس به‌جز کتابخانه آیت‌الله مرعشی (۱۷۶۶۵/۸) یافت نشده است.

کتاب‌شناسی: کتاب مشتمل بر خطبه غیر معمول، مقدمه‌ای شامل اهدانامه به شاه عباس اول و متن شرح و ترجمه است. خطبه ابتدای کتاب با زبان فارسی و با کاربرست شیوه‌ای خاص آغاز شده است. بر اساس اظهارات مؤلف در مقدمه کتاب، هدف او از نگارش شرح فارسی بر صحیفه سجادیه، زمینه‌سازی برای فهم ادعیه مأثوره موجود در این کتاب است تا افرادی که به زبان عربی تسلط ندارند، بتوانند به‌واسطه این ادعیه به قرب الهی برسند. شیوه شارح در تبیین عبارات را می‌توان بر اساس کاربرست روش‌هایی چون روش بینامتنی، تطبیق فرازاها بر آیات و روایات، استفاده از دانش‌های ادبی و همچنین بهره‌گیری از دانش اصول فقه توصیف کرد. مؤلف در ترجمه عبارات از شیوه واژه‌به‌واژه یا همان تحت‌اللفظی استفاده کرده است.

در ادامه محورهای پیش‌گفته به‌صورت ذیل مورد کنکاش قرار خواهد گرفت:

الف. شناخت‌نامه مؤلف

پیش از طرح مطالب مربوط به نسخه و کتاب، لازم است به بیان مختصری از شناخت‌نامه مؤلف بر اساس منابع در دسترس پرداخته شود. گرچه اطلاعات کاملی از غیاث الدین محمد در بسیاری از کتب تاریخی، تراجمی و یا فهرست نسخ خطی موجود نیست، اما نگارنده کوشیده است با تتبع در منابع مرتبط تراجم و تاریخ دوران صفویه، داده‌هایی را برای شناخت بیشتر مؤلف فراهم آورد. در نهایت می‌توان داده‌های زیر را به‌عنوان شناخت‌نامه مؤلف در نظر گرفت. در ادامه این نوشتار به تاریخ ولادت، محل زندگی، اسامی استادان و شاگردان و همچنین آثار و تألیفات منتسب به مؤلف و ارزیابی درستی انتساب این تصنیفات به غیاث الدین محمد پرداخته خواهد شد.

۱. تاریخ ولادت و محل زندگی

میرزا غیاث الدین محمد رضوی مجتهد، ادیب، شاعر و از عالمان عصر صفویه بود که پیش از سال ۱۰۱۷ ه.ق در طوس به دنیا آمد، در این دیار به تحصیل پرداخت و در مشهد مقدس سکونت گزید.^۱ بر اساس قرآینی که از کتاب قصص الخاقانی نوشته ولی قلی شاملو به دست می آید، غیاث الدین محمد در حدود سال ۱۰۷۷ ه.ق بیش از ۶۰ سال داشته است^۲ که با این وصف، تاریخ تولد وی باید پیش از سال ۱۰۱۷ ه.ق تخمین زده شود. شاملو در خاتمه کتاب^۳ و در تذکره اول به نام ۲۴ تن از علما، شعرا، و چهره‌های علمی عصر شاه عباس دوم اشاره می کند که غیاث الدین محمد به عنوان فرد بیستم نام برده شده است.

ولی قلی شاملو تصریح می کند که تاریخ شروع نگارش کتاب قصص الخاقانی سال ۱۰۷۳ بوده است.^۴ به گفته مؤلف، قصد وی اهدای کتاب به شاه عباس دوم بوده که این پادشاه در سال ۱۰۷۷ از دنیا می رود و پیشکش کردن این کتاب که به اتمام رسیده بوده، رخ نمی دهد.^۵ بر این اساس وی در سال ۱۰۷۷ این کتاب را به اتمام رسانده و خاتمه کتاب را به احتمال زیاد در همین سال به رشته تحریر درآورده است. وی در تذکره دوم از بخش خاتمه کتاب، چنان که اشاره شد، سن غیاث الدین محمد را بیش از ۶۰ سال می داند که بر این اساس وی پیش از سال ۱۰۱۷ و حدوداً بین سال‌های ۱۰۱۲ تا ۱۰۱۷ متولد شده و وفات او به بعد از سال ۱۰۷۷ مربوط می شود.

۲. اساتید

غیاث الدین محمد رضوی از جمله شاگردان محمد زمان مجتهد (رضوی) بود که تلاش و فضیلت او باعث شد تا استادش وی را به دامادی خود درآورد.^۶ محمد زمان رضوی از مدرسان و علمای سرشناس دوران صفویه بود که علاوه بر فعالیت‌های علمی، به فعالیت‌های اجتماعی مانند برگزاری نماز جمعه^۷ نیز اشتغال داشت. بر اساس ظهرنویسی و وقف‌نامه وی بر کتاب رجال ابن داوود، تاریخ تولد او به سال ۹۹۰ برمی گردد.^۸ تتبع در منابع تاریخی و فهرستگان نسخ خطی نشان

۱. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۲.

۲. همان.

۳. خاتمه در بیان احوال برخی از علماء و جمعی از حکماء و بعضی از شعرای غرای عصر صاحب قران.

۴. قصص الخاقانی (تصحیح سادات ناصری)، ج ۱، ص ۱۵.

۵. همان.

۶. همان، ج ۲، ص ۱۰۳۲.

۷. کتاب «سادات رضوی در مشهد از آغاز تا پایان قاجاریه»، ص ۴۵.

۸. امل الامل، ص ۵۵.

می‌دهد که از این مجتهد دوران صفویه در منابع مرجع به نام‌های محمدزمان مجتهد،^۱ محمدزمان بن محمد جعفر رضوی^۲ (۱۰۴۱) و امیر محمدزمان رضوی^۳ نام برده شده است. از شاگردان او علاوه بر غیاث‌الدین محمد رضوی می‌توان به محمد باقر خراسانی، صاحب کتاب رسم الخط، اشاره کرد که جستجو در فهرس نشان می‌دهد وی در سال ۱۰۵۰ به استفاده علمی از استاد خود اشتغال داشته است.^۴ نام فرزندش سید میرزا حسن بن محمد زمان رضوی در فهرست علمای قرن یازدهم به چشم می‌خورد^۵ و سه اثر صحیفه الرشاد به زبان فارسی، فضائل الشیعه به همین زبان و ظفریه در فقه منتسب به او است.^۶

نصرآبادی در تذکره خود وی را از اعظام سادات مشهد مقدس دانسته و به شهرت خاندانی محمد زمان رضوی اشاره کرده است. صاحب تذکره ترجمه وی را با ذکر دو بیت شعر در مذمت صوفیه به پایان می‌رساند.^۷

تتبع در مصادر تاریخی نشان می‌دهد این عالم سرشناس دوران صفوی علیرغم تقوا، ورع و دانش در صحنه اجتماع حضور فعالی داشته، از مخالفان سرسخت صوفیه به شمار می‌رفته و از موافقان جدی برپایی نماز جماعت بوده است تا جایی که رساله «صحیفه الرشاد» را در همین باب نگاشته است. وی با علمای هم‌عصر خود مانند شیخ بهائی ارتباط داشته است و ظهرنویسی (وقف‌نامه) شیخ بهائی بر کتاب مشرق الشمسین نشان می‌دهد وی محمد زمان را به تاریخ ۱۰۲۱ عهده‌دار محافظت از کتاب‌های خود ساخته است.^۸

جستجو در اسناد تاریخی نیز نشانگر این است که سلسله خاندان رضوی در آستان امام هشتم (علیه السلام)، عهده‌دار مشاغل چون مدیریت صدرخانه، شیخ‌الاسلامی، تولیت، مدرسی و پیشنمازی بوده‌اند و در این میان محمدزمان به شغل مدرسی اشتغال داشته است.^۹ در مورد تاریخ وفات او اطلاعات متناقضی در دسترس است. از طرفی محمد خاتون‌آبادی تاریخ

۱. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۳.

۲. دنا، ج ۱۱، ص ۵۲۹.

۳. فهرست مجموعه‌های خطی کتابخانه علامه طباطبائی دانشگاه شیراز، ص ۱۰۲.

۴. همان.

۵. مقاله «سه جنگ خطوط دانشمندان ایرانی از سده یازدهم»، ص ۲.

۶. دنا، ج ۱۱، ص ۵۲۹.

۷. تذکره نصر آبادی، ص ۲۳۳.

۸. کتاب «سادات رضوی در مشهد از آغاز تا پایان قاجاریه»، ص ۴۵.

۹. همان، ص ۵۰.

وفات وی را ۱۰۴۳ ثبت کرده است که به عقیده ابوالفضل حسن آبادی این تاریخ با ظهورنویسی سید حسن رضوی (فرزند میر زمان رضوی) بر رجال ابن داوود که تاریخ تولد خود را در این سال به ثبت رسانده است سازگار نیست و همچنین با تاریخ کتابت صحیفه الارشاد (۱۴۰۳ق) نیز مطابقت ندارد.^۱ به عقیده نگارنده این سطور این تاریخ با آنچه به عنوان زمان تحصیل محمد باقر خراسانی در محضر استادش محمد زمان رضوی (۱۰۵۲ ه.ق) گزارش شده است نیز همخوانی ندارد.^۲

جهت اطلاع کامل از وضعیت خاندان سرشناس رضوی، شجره‌نامه، آثار و نفوذ آن‌ها در دربار شاهان صفوی به کتاب «سادات رضوی در مشهد از آغاز تا پایان قاجاریه» مراجعه کنید.^۳

۳. شاگردان

بر اساس تراث تاریخی، تنها کسی که می‌توان به عنوان شاگرد غیاث‌الدین محمد از او نام برد، میرزا مهدی بن میرزا غیاث، فرزند شارح صحیفه سجادیه در دوران صفویه است.^۴ میرزا مهدی احتمالاً بین سال‌های ۱۰۵۲ تا ۱۰۵۷ در مشهد مقدس متولد شده است و به گفته شاملو در قصص الخاقانی در سال ۱۰۷۷ بیش از ۲۰ سال سن داشته و علوم ادبیه را از محضر پدرش کسب فیض نموده است.^۵ وی حدود ۱۲ هزار بیت شعر سروده است و کتاب‌های زیر از جمله تألیفات او هستند: ۱. رساله اعتقادیه در معرفه الله؛ ۲. رساله اذا سلک سایل در اصول دین؛^۶ ۳. حاشیه بر معالم الاصول.^۷

شرح حال غیاث‌الدین محمد در کتاب قصص الخاقانی

از آنجایی که شرح حال نویسنده کتاب قصص الخاقانی در مورد غیاث‌الدین محمد از جهت اطلاعات تاریخی در جایگاه مهمی قرار دارد و معاصرت وی با غیاث‌الدین محمد اهمیت توضیحات وی را دوچندان می‌کند، لازم است پس از اشاره به متن کامل شرح حال غیاث‌الدین محمد از کتاب

۱. همان، ص ۴۵.

۲. فهرست مجموعه‌های خطی کتابخانه علامه طباطبائی دانشگاه شیراز، ص ۱۰۲.

۳. ر.ک: کتاب «سادات رضوی در مشهد از آغاز تا پایان قاجاریه»، ص ۴۵-۵۰.

۴. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۳.

۵. همان.

۶. به نظر می‌رسد در تصحیح این عبارت دقت کافی لحاظ نشده است، چراکه این رساله چنانکه پیداست در مورد اصول دین است و به شرح عبارت «اذا سألک سائل و قال ما الایمان قل هو التصدیق بالله و بالرسول و بما جاء به الرسول» اختصاص دارد. بنابراین نامیدن این رساله به رساله «اذا سألک سائل» به دلیل صدر عبارت مذکور صحیح به نظر می‌رسد و عبارت «اذا سلک سائل» چنانکه در این تصحیح درج شده است، علاوه بر اینکه از صحت ادبی برخوردار نیست، با عبارت شرح شده نیز ناسازگار است.

۷. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۳.

پیش گفته، نکاتی که از متن استخراج می شود را در ذیل متن بیان کنیم.

ولی قلی شاملو در مورد وی می نویسد:

میرزا غیاث الدین محمد رضوی، از جمله فضلا، که صیت فضائل او در میان علما مشهور و در سلک فقهای امامیه علیهم الف الصلوٰة و التحیّه مذکور است، مسند طراز گروه بلند شکوه علوی، حضرت میرزا غیاث الدین محمد رضوی است که به همت اجتهاد از حفیض خمول بشریت به اوج سپهر قبول ملکیت عروج نمود، خورشید فضیلت از مطلع کتاب نور الهویه اش طالع و کوکب صلاحیت از نکات نسخه انیس الصالحین اش ساطع.

مولد شریف این صاحب تصنیف و تألیف خطه بهشت نشان طوس است. تحصیل علوم در آن مرز و بوم در خدمت جناب میر محمد زمان مجتهد نموده و از بسیاری قابلیت به رتبه مصاهرت آن جناب رسیده. هذا اليوم در مشهد مقدس امام الانس و الجان علیه صلوات الله الملك المنان سکنی و به امر بی شماری قیام دارد.

سن شریف ایشان که در این ولا از شصت بیشتر است. چندین هزار بیت از عربی و فارسی تصنیف و تألیف از آن حضرت شهرت یافته. فهرست تصنیفات ایشان به این موجب است: نور الهویه در فقه به عبارت عربی، انیس الصالحین در باب افعال و اعمال سال، شرح صحیفه کامله به فارسی، تحفه منصوره.^۱

از این عبارت نکات ذیل استخراج می شود:

۱. غیاث الدین محمد از علمای دوران صفوی است که در میان اهل علم و فضل شهرت دارد.
۲. وی موفق به کسب درجه اجتهاد شده است.
۳. از مشهورترین آثار او کتاب نور الهویه در فقه و انیس الصالحین در اعمال روزهای سال است.
۴. وی در طوس به دنیا آمده و در همان دیار در محضر میر محمد زمان مجتهد کسب علم و فیض نموده است.
۵. غیاث الدین محمد رضوی در زمان تألیف کتاب قصص الخاقانی در مشهد زندگی می کرده است.

۱. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۲-۱۰۳۳.

۶. سن ایشان در زمان تألیف کتاب قصص الخاقانی از ۶۰ سال بیشتر است.
۷. اهل شعر و ادب فارسی و عربی بوده است و چندین هزار بیت از اشعار او در قالب تألیفات شهرت یافته بوده است.
۸. کتاب صحیفه کامله سجادیه (که محور تألیف این مقاله است) در این زمان جزو آثار وی به‌شمار می‌رفته است. بر این اساس تاریخ تألیف این کتاب به پیش از تاریخ ۱۰۷۷ ق برمی‌گردد.

لازم به ذکر است که بسیاری از کتب تراجم به شناخت‌نامه غیاث‌الدین محمد اشاره نکرده‌اند و تتبع مؤلف نشان می‌دهد که غیر از کتاب قصص الخاقانی، کتابی وجود ندارد که حتی به‌صورت مختصر به احوالات و شناخت‌نامه او اشاره کرده باشد. در بسیاری از کتب تراجم و فهرس کتابخانه‌های نسخ خطی، اثری از شناخت‌نامه مؤلف، تاریخ تولد، تاریخ وفات، اسامی اساتید و شاگردان و فهرست کامل آثار تجمیع نشده است.

آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه پس از اشاره به کتاب عبادات از این مؤلف با عنوان «رسالة فی العبادات من الأدعیه و الصلوات» به مجهول بودن عصر مؤلف اشاره می‌کند و می‌نویسد:

رسالة فی العبادات من الأدعیه و الصلوات للمیرزا غیاث الدین محمد الرضوی، فارسیه مرتبه علی مقدمه و أبواب و خاتمة، نسخه منها فی الرضویه لا یعلم عصر مؤلفها و لا تاریخ وقفها.^۱

در فهرست نسخ خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی نیز تنها به ذکر این نکته که وی از علمای قرن ۱۱ بوده و شرحی بر صحیفه سجادیه نوشته است بسنده شده و تاریخ وفات وی به پس از سال ۹۹۶ ه.ق تخمین زده شده است.^۲ به نظر می‌رسد تخمین تاریخ وفات مؤلف به پس از سال ۹۹۶ به این دلیل است که وی در مقدمه شرح خود بر صحیفه سجادیه از اهدای این کتاب به شاه عباس اول سخن گفته است که با تاریخ آغاز سلطنت شاه عباس اول (۹۹۶ ه.ق) همخوانی دارد، لذا حد یقینی از تاریخ وفات او به پس از این سال در نظر گرفته شده است.

در صفحه پنجم از این نسخه خطی چنین آمده است:

این ادعیه را تحفه بارگاه عرش‌اشتبه، نواب اشرف، اقدس همایون، اعلی حضرت ظل‌الله فی الارضین، مرجع‌الملوک و السلاطین، مروج مذهب

۱. الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۰۹.

۲. فهرست نسخ خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ج ۴۴، ص ۷۱۸.

الائمة المعصومين، السلطان شاه عباس الحسيني الموسوي الصفوي (خلد الله ملكه و سلطانه و افاض على الخلق برّه و احسانه) ساخته ام تا بدین وسیله تقرّب به باریافتگان آن درگاه یابم و ثواب خواندن این تحفه - که عاجل آن دوام دولت روزافزون است - حاصل باشد. رجای من از باری تعالی آن است که به درجه قبول رسیده، روزبه روز لوای دین و دولت علیا که منسوب و منصوب به آل عبا است، در ارتفاع و انجلاء باشد...^۱

سرانجام، چنان که گذشت، بر اساس قرائنی که نگارنده این سطور از منابع تاریخی به دست آورده است، می توان تاریخ وفات مؤلف را به پس از سال ۱۰۷۷ هجری قمری منتسب دانست.

۱۳۵

۴. آثار مؤلف

جستجو در فهرستگان نسخ خطی و متون تاریخی کهن نشان می دهد احتمال انتساب ۸ اثر به غیاث الدین محمد وجود دارد که در ادامه خواهد آمد:

۱. رسالة فی العبادات من الأدعیه و الصلوات: از جمله آثار سید غیاث الدین محمد رضوی، رساله ای در خصوص عبادات است. این رساله که بخشی از اعمال عبادی و ادعیه را در خود دارد، در الذریعه با عنوان «رسالة فی العبادات من الأدعیه و الصلوات» ذکر شده^۲ و در فنخا نیز به عنوان «عبادات» در دسته تألیفات غیاث الدین محمد رضوی فهرست شده است.^۳ به گفته آقا بزرگ تهرانی، نسخه ای از این کتاب در کتابخانه آستان قدس رضوی محفوظ است.^۴

۲. ترجمه حشایش دیسقوری دوس: سرگذشت کتاب حشایش (حشائش) به این صورت است که حکیم دیسقوری دوس مسیحی آن را به زبان یونانی جمع آوری کرده و سپس به سریانی ترجمه شده است. پس از آن، توسط فردی به نام مهران بن منصور بن مهران و برای خسرو ایران و ملک دیار بکر الب اینانج بک البی بن تمر تاش بن ایل غازی بن ارتق به عربی برگردانده شده است. این کتاب در نهایت توسط غیاث الدین محمد رضوی به فارسی ترجمه شده است. رساله مورد نظر پیرامون غذاها و داروهای مسهله مطالبی را عنوان نموده است.^۵

۱. نسخه خطی صحیفه سجادیه غیاث الدین محمد رضوی، شماره ۸/ ۱۷۶۶۵، ص ۵.

۲. الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۰۹.

۳. فنخا، ج ۲۲، ص ۴۰۴؛ دنا، ج ۷، ص ۴۱۵.

۴. الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۰۹.

۵. فنخا، ج ۱۳، ص ۴۸-۴۹.

غلامعلی عرفانیان در مقاله‌ای به معرفی این اثر همت گمارده است. بر اساس این نوشتار، کتاب حشایش در سده اول میلادی توسط فردی به نام پدانیوس دیسکوریدس (دیاسکوریدوس) نوشته شده است. موضوع این اثر علم گیاه‌شناسی است و از منابع اصلی مسلمانان در این علم به‌شمار می‌رفته است و به نام‌هایی چون کتاب الأدوية المفردة، الحشایش و النباتات و همچنین خمس مقالات از آن یاد شده است.

عرفانیان در بخشی از نوشتار خود به ترجمه غیاث‌الدین محمد از این کتاب اشاره می‌کند و معتقد است یک نسخه از این کتاب مورخ ۱۰۶۸ در کتابخانه بنیاد شرق‌شناسی فرهنگستان لنینگراد (شماره D1-43) محفوظ است.^۱

در کتاب «عیون الأنباء في طبقات الأطباء» اطلاعات کاملی از این کتاب و فصول و مباحث آن ارائه شده است.^۲

۳. تحفه شاهی: یکی از کتاب‌هایی که احتمال انتساب آن به غیاث‌الدین محمد رضوی وجود دارد، کتاب تحفه شاهی است. این کتاب که در دوران صفویه و به نام شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴) تألیف شده است، در یک مقدمه، سه باب و خاتمه تنظیم شده است. مقدمه کتاب به بیان آداب صله رحم اشاره دارد. باب اول در چهار فصل و پیرامون صله رحم، باب دوم در سه فصل در بیان شرافت و فضیلت سادات رقم خورده است. مؤلف در آخرین باب یعنی باب سوم در دو فصل به بیان علم و شرافت علما اشاره کرده است و در خاتمه کتاب نیز سه روایتی را که توسط علامه حلی در پایان کتاب قواعد الأحکام در باب رعایت سادات و... نقل شده را توضیح داده است.^۳

به نظر می‌رسد منشأ احتمال انتساب این کتاب به سید غیاث‌الدین محمد رضوی به دو نکته ذیل است: الف. تشابه اسمی: در ابتدای نسخه خطی رساله تحفه شاهی و پیش از شروع خطبه این‌گونه آمده است: «رساله تحفه شاهی در بیان صله رحم و مدح سادات و علما تألیف سید محمد رضوی». گرچه مشخص نیست این عبارت توسط چه کسی نوشته شده است و از نکات مبهم این است که با در نظر گرفتن عدم اشاره مؤلف به نام خود در متن رساله تحفه شاهی، انتساب مذکور از چه طریق به‌دست آمده است. در مورد احتمال اینکه نسخه مورد نظر با خط مؤلف نوشته شده باشد نیز قرینه‌ای وجود ندارد. با این وجود، احتمال انتساب تحفه شاهی در وهله اول از این عبارت ناشی

۱. مقاله «کتاب الحشایش، نسخه‌ای نفیس در گیاه‌شناسی»، ص ۶.

۲. ر.ک: عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ج ۱، ص ۲۲۶.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ج ۲۹، ص ۲۲۳.

می‌شود چراکه بین سید محمد رضوی و سید غیاث‌الدین محمد رضوی تشابه اسمی وجود دارد^۱ و اگر انتساب مهر موجود در انجام این کتاب به سید غیاث‌الدین محمد رضوی یعنی شارح صحیفه سجادیه تأیید شود، قرینه مهمی بر منتسب دانستن تحفه شاهی به شارح صحیفه سجادیه خواهد بود. عبارت مهر به این صورت است: «توکل علی الله الصمد عبده غیاث‌الدین محمد [به تاریخ ۹۸۰ق]»^۲.

ب. مقارنت زمانی: دومین منشأ بر احتمال انتساب تحفه شاهی به سید غیاث‌الدین محمد رضوی، شارح صحیفه سجادیه، مقارنت زمانی بین سید محمد رضوی و سید غیاث‌الدین محمد رضوی است که نشان می‌دهد این دو اسم در واقع در مورد یک فرد به کار رفته است. اهدای کتاب تحفه شاهی به شاه طهماسب صفوی و پیشکش کردن شرح صحیفه سجادیه به شاه عباس صفوی نشانگر حیات فرد مورد بحث در زمان دو پادشاه صفوی است که تنها به فاصله ۱۰ سال از یکدیگر به حکومت رسیدند به این صورت که از آخرین سال حکومت شاه طهماسب تا اولین سال حکومت شاه عباس صفوی در حدود ده سال قمری فاصله است. بنابراین وجود این احتمال که نویسنده دو کتاب شرح صحیفه سجادیه و تحفه شاهی یک نفر باشد قابل طرح است.

مؤلف کتاب تحفه شاهی با عین عبارت ذیل کتاب را به شاه طهماسب صفوی اهدا کرده است:

بدین سبب مختصری در باب تأکید صله رحم و تأیید سادات عالی درجات
و اهل علم سمت ترصیف و تألیف می‌یابد موشح به ذکر القاب، نواب عالم
مآب، شاه سلیمان جاه، ملائک سپاه، پادشاه دین‌پناه، مؤید من عند الله، خلف
انبیا و المرسلین، خلیفه ذریه طیبین و طاهرین، قائد حجه القائم المنتظر، مروج
طریق الحق مذهب اثنی عشر، رافع اعلام سلطنت و حشمت و شاهی، ناصب
رایات، ظفر آیات الطاف الهی، مظهر جنود غیبی... ابوالمظفر شاه طهماسب
بهادر خوان^۳ اید الله تعالی بدوام العزّ و التّصر و التّأیید...^۴

بر این اساس و با توجه به دو نکته مقارنت زمانی و تشابه اسمی صاحب مهر با فرد مورد نظر،

۱. «غیاث‌الدین» لقب است و نام شارح صحیفه سجادیه همان سید محمد رضوی است خصوصاً با در نظر گرفتن این نکته که اسم مرکبی به این شکل مرسوم نبوده و نمونه‌ای در این رابطه یافت نشد.

۲. ر.ک: خاتمه نسخه خطی کتاب تحفه شاهی، کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره ۱۱۵۴۷.

۳. نام کامل شاه طهماسب صفوی: «ابوالمظفر ابوالفتح شاه طهماسب الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان» می‌باشد.

۴. نسخه خطی کتاب تحفه شاهی کتابخانه آیت الله مرعشی، ص ۳، شماره ۱۱۵۴۷.

می‌توان احتمال انتساب کتاب تحفه شاهی به غیاث‌الدین محمد رضوی را بر اساس این دو منشأ دانست، گرچه به نظر می‌رسد به قرائن بیشتری نیاز باشد. شایان ذکر است که در فهرست نسخ خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی، مؤلف تحفه شاهی به نام سید محمد رضوی و کتاب مورد بحث در این بخش به شماره ۱۱۵۴۷ فهرست شده است.^۱ در جای دیگر نیز احتمال انتساب این کتاب به غیاث‌الدین محمد رضوی، صاحب کتاب شرح صحیفه سجادیه، نیز عنوان گشته است.^۲

به عقیده نگارنده این مقاله، انتساب تحفه شاهی به غیاث‌الدین محمد رضوی صحیح به نظر نمی‌رسد. بر اساس آنچه در شناخت‌نامه مؤلف بیان شد، وی در حدود سال ۱۰۷۷ بیش از ۶۰ سال سن داشته است. اگر نویسنده تحفه شاهی در آخرین سال حکومت شاه طهماسب (۹۸۴ ه.ق) تنها ۲۰ سال داشته باشد، سن او در وقت نگارش قصص الخاقانی ۱۱۳ ساله بوده است و این رقم با آنچه شاملو به عنوان فرد معاصر با غیاث‌الدین محمد ابراز داشته است، سازگار نیست.

۴. شرح صحیفه سجادیه: از جمله آثار غیاث‌الدین محمد رضوی، ترجمه و شرحی فارسی بر صحیفه سجادیه است. علت انتساب این کتاب به مؤلف، عبارتی است که وی در صفحات ابتدایی کتاب آورده و از نام خود به عنوان نویسنده یاد کرده است:

بنابراین تراب عتبه مرتضوی غیاث‌الدین محمد رضوی را به خاطر فاطر رسید که معانی آن ادعیه را به فارسی بنویسد و آنچه محتاج به شرح و بسط باشد بدانکه مقتبس از آیتی از آیات کلام ربّانی باشد.^۳

شایان ذکر است که نام این کتاب در فنخا، دنا، فهرست نسخ خطی و عکسی مرکز احیاء التراث اسلامی و کتاب شروح و حواشی صحیفه سجادیه نوشته سید محمد حسین حکیم ذکر نشده است و از منابع معاصر تنها فهرست نسخ خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی این نسخه را در بر می‌گیرد.^۴ چنانچه گذشت، شاملو نیز در قصص الخاقانی از این کتاب به عنوان شرح صحیفه کامله‌ای که به زبان فارسی تدوین شده است یاد می‌کند که توسط غیاث‌الدین محمد تألیف شده است. این نقل با در نظر گرفتن نقش ویژه معاصرت در اطلاعات افراد از شخصیت‌های زمانه خود، انتساب کتاب شرح صحیفه سجادیه به فرد مورد نظر را به مرحله ائقان می‌رساند.

۵. نور الهویه، انیس الصالحین، تحفه منصوره: همان‌طور که اشاره شد، شاملو در قصص

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ج ۲۹، ص ۲۲۳.

۲. همان، ج ۴۴، ص ۷۱۸-۷۱۹.

۳. نسخه خطی صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی، شماره ۸/ ۱۷۶۶۵، ص ۴.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ج ۴۴، ص ۷۱۸-۷۱۹.

الخاقانی به برخی از آثار غیاث الدین محمد رضوی اشاره می‌کند. از جمله این آثار که تاکنون نامی از آن‌ها در فهرستگان نسخ خطی یافت نشده است، می‌توان به کتاب نور الهویه در فقه (به زبان عربی) و انیس الصالحین در بیان اعمال روزهای سال اشاره کرد. تحفه منصوره آخرین کتابی است که شاملو معرفی می‌کند اما موضوع آن مشخص نیست.^۱

۶. دیوان اشعار: از جمله کتاب‌هایی که می‌توان به غیاث الدین محمد منسوب کرد، دیوان اشعار عربی و فارسی است. علت این انتساب، عبارت شاملو پیرامون اشعار عربی و فارسی غیاث الدین محمد است که به چندین هزار بیت می‌رسد. شاملو مدعی است این اشعار در قالب تألیفات و تصنیفات شهرت یافته است که نشان می‌دهد کتاب‌های حاوی شعر یا همان دیوان اشعار از این عالم اهل ادب شهرت داشته است.^۲

نکته‌ای که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، تسلط غیاث الدین محمد به ادبیات عرب است. وی توانسته با بهره‌گیری از اساتید بارز و تلاش علمی بسیار، از مسیر ادبیات عرب به سرودن شعر عرب به عنوان یکی از عالی‌ترین درجات ادبی نائل گردد.

در ادامه، در مورد داده‌های نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی شرح مورد بحث، نکاتی از نظر خواهد گذشت.

ب. داده‌های نسخه‌شناسی و اطلاعات پیرامونی

نسخه شرح صحیفه سجاده، نسخه‌ای نفیس است که با خط نستعلیق زیبا نگاشته شده و در نگارش آیات و برخی نشانی‌ها، شنگرف به‌کار رفته است. کاغذ آن شرقی، دارای ۸۲ برگ و کتابت آن به اواخر قرن ۱۱ بر می‌گردد. نوع جلد، مشمع سبز و اندازه آن ۵/۸ می‌باشد. برگ‌ها مجدول پنج خطی طلا، مشکی و لاجوردی است. این نسخه دارای سرلوح نفیس مرصع در آغاز نسخه می‌باشد و برگ اول و دوم با نقوش طلا به صورت دندان‌موشی تزیین شده است. نسخه مورد نظر با بخشی از دعای پنجم به اتمام رسیده و افتادگی بسیار دارد.^۳

مشاهده نگارنده نشان می‌دهد در بخش‌هایی از نسخه حاشیه‌نویسی به چشم می‌خورد و برخی حروف و عبارات به علت آسیب دیدگی و در گذر زمان محو شده است، تا جایی که خواندن برخی از کلمات را با چالش مواجه ساخته است. نام کاتب، مهر وقف و تاریخ کتابت در این نسخه درج نشده است. صفحات فرد دارای رکابه است.

۱. قصص الخاقانی، ج ۲، ص ۱۰۳۳.

۲. همان.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۴۴ ص ۷۱۸-۷۱۹.

(تصویر برگ اول نسخه)

۱۴۰

حزق

امیر حسین دهقان انارستانی

(تصویر برگ آخر نسخه)

این نسخه به شماره (۱۷۶۶۵/۸) در کتابخانه ایالتی مرعشی نجفی فهرست شده است و بر

اساس یافته‌های فعلی می‌توان مدعی شد که تنها نسخه شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی در این کتابخانه موجود است و تاکنون نسخه دیگری از این کتاب در هیچ‌یک از فهرستگان نسخ خطی ایران یافت نشده است. مراجعه به فنخا و دنا نیز بر این مطلب صحه می‌گذارد، چراکه علاوه بر اینکه هیچ نامی از این کتاب در دو فهرست پیش‌گفته وجود ندارد، در بخش مؤلفان و در مدخل غیاث‌الدین محمد رضوی^۱ نیز نشانی از شرح صحیفه سجادیه منتسب به مؤلف وجود ندارد و تنها به دو اثر عبادات^۲ و ترجمه حشایش دیسقوری‌دوس^۳ اشاره شده است.

شایان ذکر است که با توجه به به‌روزرسانی فهرست‌ها و وجود نسخه‌های متعدد ناشناخته در کتابخانه‌های جهان، امکان یافت شدن نسخه‌های دیگر از این کتاب دور از ذهن نیست و نویسنده بر اساس اطلاعات فعلی به این نتایج دست پیدا کرده است.

ج. گزارش محتوا

نگارنده این سطور در نظر دارد به دو شیوه، گزارش محتوای کتاب حاضر را تحلیل کند. در نخستین شیوه نگاهی کلی و نمایی اجمالی از کتاب ارائه می‌شود و در گزارش دوم جزئیات با تفصیل بیشتری ارائه خواهد شد.

۱. گزارش اجمالی

کتاب مورد نظر شامل چهار دعای کامل صحیفه سجادیه و چند عبارت از دعای پنجم است و بقیه آن افتادگی دارد. مؤلف سعی داشته است پس از ذکر عبارت عربی ادعیه به صورت فراز به فراز آن را ترجمه کند و در صورت نیاز به شرح آن پردازد. مؤلف پس از خطبه و مقدمه‌ای که شامل اهدا نامه‌ای مختصر است، ابتدا عنوان هر دعا را ذکر می‌کند و پس از بیان چند عبارت متوالی به ترجمه و شرح آن می‌پردازد و سپس فرازهای دیگر را به همین شیوه شرح و بسط می‌دهد تا توضیح یک دعا به صورت کامل به اتمام برسد. شارح در مرحله بعد عنوان دعای پسین را می‌نویسد و به شیوه خود در شرح عبارات عمل می‌کند. این روش با تغییراتی جزئی تا پایان این کتاب ادامه دارد.

۲. گزارش تفصیلی

در این بخش لازم است به صورت تفصیلی به جزئیات روش مؤلف در شرح صحیفه سجادیه اشاره کرد. تحقیق نویسنده این سطور نشان می‌دهد که کتاب مورد بحث از یک خطبه فارسی، نکات مقدماتی و شرح ۴ دعای کامل و چند فراز از دعای پنجم تشکیل شده است و به دلیل افتادگی زیادی

۱. ر.ک: فنخا، ج ۳۵، ص ۸۵۶.

۲. فنخا، ج ۲۲، ص ۴۰۴؛ دنا، ج ۷، ص ۴۱۵.

۳. فنخا، ج ۱۳، ص ۴۸؛ دنا، ج ۴، ص ۶۵۸.

که در طول زمان رخ داده است، از وضعیت بخش عمده‌ای از این شرح هیچ اطلاعی در دسترس نیست و بر این اساس خاتمه مؤلف نیز به دست ما نرسیده است.

خطبه

میرزا غیاث‌الدین محمد رضوی شرح خود بر صحیفه سجادیه را با خطبه‌ای فارسی شروع کرده است. این روش نسبت به آغاز کردن کتب (اعم از فارسی و عربی) با خطبه عربی که در بسیاری از منابع کهن اسلامی قابل مشاهده است تفاوت دارد. گرچه در نگاه اول به نظر می‌رسد مؤلف بر خلاف نوشته‌های معمول، کتاب خود را بدون خطبه شروع کرده است اما دقت در این متن فاخر نشان می‌دهد گرچه مؤلف شیوه خاصی در شروع این کتاب رعایت نموده است، اما بدون شک دو صفحه اول نسخه به استثنای خط آخر از صفحه دوم، خطبه کتاب است که به مناسبت بحث دعا و صحیفه سجادیه (که محور این شرح است) ایراد شده است و مانند معمول خطبه‌های آغازین کتاب‌های کهن شیعی مشتمل بر حمد و ثناء الهی، درود بر پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشد.

با این وجود، غیاث‌الدین محمد در ضمن بیان خطبه به دو نکته زیر اشاره می‌کند:

۱. چون خداوند متعال مبدأ همه موجودات است، حمد او منشأ همه حسنات خواهد بود.
۲. زبان بشر قاصر است از اینکه نعمت‌های الهی را سپاسگزاری کند.^۱

مقدمه

مقدمه مؤلف که با عبارت «اما بعد» آغاز می‌شود و حدود ۴ صفحه از کتاب را شامل می‌شود، نکات ذیل را در بر دارد:

۱. کامل‌تر از دعا هیچ ابزاری برای تقرب به خداوند متعال وجود ندارد و در میان ادعیه نیز هیچ دعایی کامل‌تر از ادعیه مأثوره که از زبان معصوم شنیده شده است، یافت نمی‌شود و بهترین ادعیه مأثوره، صحیفه کامله سجادیه است که توسط امام سجاده علیهم‌السلام انشاء شده است.^۲
۲. علت نگارش این شرح توسط مؤلف این است که دعا اکمل عبادات است و به موجب آیه شریفه قرآن کریم، خداوند متعال دعای سائلین را اجابت می‌کند و از بین ادعیه، بهترین آن ادعیه مأثوره است که از جمله آن صحیفه سجادیه می‌باشد. نویسنده معتقد است تنها کسی می‌تواند بفهمد چه دعایی می‌کند و دل را متوجه آن دعا کند که معانی آن دعا را بداند و این مسئله علت تألیف کتاب

۱. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۸/ ۱۷۶۶۵)، برگ ۱، ص ۱.

۲. همان، برگ ۲، ص ۳.

مورد نظر قرار گرفته است تا کسانی که به زبان عربی تسلط ندارند بتوانند از معانی ادعیه به جهت ارتباط با خداوند بهره ببرند.^۱

۳. بر اساس این مقدمه، مؤلف قصد دارد عبارات عربی را به فارسی ترجمه کند و آنچه به شرح و بسط نیاز دارد توضیح دهد و اگر فرازی مقتبس از آیات قرآن کریم باشد به آن آیه شریفه اشاره کند.^۲

۴. مؤلف گزارش می‌کند که پس از نگارش بخشی از این شرح، شاه عباس صفوی به عتبه‌بوسی امام رضا علیه السلام مشرف می‌شود. نویسنده قصد می‌کند که این کتاب را به شاه عباس هدیه کند و در مقدمه با ذکر القاب و عناوین خاص، اثر خود را به شاه عباس صفوی هدیه می‌کند و دوام دولت او را از خداوند متعال درخواست می‌کند. وی مقدمه را با آیات پایانی سوره مبارکه «الصفافات» به پایان می‌رساند.^۳

۱۴۳

شایان ذکر است که غیاث‌الدین محمد نام خاصی برای کتاب خود انتخاب نکرده است و بر اساس موضوع، می‌توان این کتاب را شرح صحیفه سجاده غیاث‌الدین محمد نامید.

متن کتاب

در این بخش لازم است پس از تبیین نمای کلی از عملکرد شارح، روش مؤلف در ترجمه، روشن‌سازی و شرح فرازهای صحیفه سجاده بیان گردد.

نمای کلی از ساختار ترجمه و شرح: به عنوان تبیین نمای کلی از شرح و بسط عبارات صحیفه سجاده توسط غیاث‌الدین محمد رضوی باید گفت که روش شارح در ترجمه و شرح ادعیه صحیفه سجاده از حالت یکسانی برخوردار نیست. چراکه وی در پاره‌ای از اوقات ترجمه چند فراز را ذیل همان فراز ذکر می‌کند و پس از تکمیل ترجمه عباراتی که مد نظر دارد، به درج جداگانه هر عبارت به صورت مجدد (که معمولاً با قوله علیه السلام همراه است) می‌پردازد. شارح پس از این، با ذکر بخشی از عبارات گذشته که به صورت یکجا درج شده بود، با نگارش قسمتی از عبارت مورد نظر خود به شرح آن اقدام می‌کند.^۴

شارح در پاره‌ای از مواقع روش دیگری را طی می‌کند به این صورت که در ابتدا چند عبارت را بدون ترجمه ذکر می‌کند و پس از آن به ترجمه و سپس به شرح آن اقدام می‌کند.^۵ در این

۱. نسخه خطی شرح صحیفه سجاده غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۸/۱۷۶۶۵)، برگ ۲، ص ۳.

۲. همان، برگ ۳، ص ۴.

۳. همان، برگ ۴، ص ۵ و ۶.

۴. همان، برگ ۵ و ۶، ص ۷-۹.

۵. همان، برگ ۲۰، ص ۳۸.

میان، ترجمه مزجی نیز به چشم می خورد.^۱

روش مؤلف در ترجمه فرازاها: بر اساس آنچه از تتبع در ترجمه فرازهای موجود می توان گزارش کرد، شیوه غیاث الدین محمد را می توان نوعی ترجمه گام به گام، واژه به واژه و تحت اللفظی دانست. مؤلف سعی دارد معنای هر واژه را به درستی و دقت و بدون کمی و کاستی بیان کند. بر این اساس، ترجمه عبارات غالباً با چینش معنای هر عبارت در ذیل آن صورت می گیرد و جابجایی ساختار جمله در زبان مقصد به چشم نمی خورد. به عنوان نمونه به فراز اول از دعای یکم نگاه کنید:

• الْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَوَّلِ بِلَا أَوَّلٍ كَانَ قَبْلَهُ؛ سپاس مر خداوندی را که اول است بی

آنکه اولی بوده باشد سابق بر او.

• وَالْآخِرِ بِلَا آخِرٍ يَكُونُ بَعْدَهُ؛^۲ و آخری است که نیست آخری که بوده باشد

بعد از او.^۳

همان طور که مشاهده می کنید، ترجمه هر واژه دقیقاً ذیل آن واژه آمده است و تصرفی در چینش ساختاری زبان مقصد رخ نداده است.

روش مؤلف در شرح فرازاها: از آنجایی که هر یک از شرح کنندگان متون ادعیه، ممکن است روش خاصی برای تبیین عبارات داشته باشند، لازم است به روش غیاث الدین محمد در شرح صحیفه سجادیه پرداخته شود تا از این رهگذر، شیوه وی در درک متن، توضیح و تبیین در معرض نقد و نظر یا پذیرش و بهره گیری قرار گیرد.

مطالعه متن شرح مورد نظر نشان می دهد غیاث الدین محمد در شرح خود از روش های ذیل بهره برده است:

۱. بهره گیری از روش بینامتنی

روش پژوهش بینامتنی و بهره گیری از آن به جهت شرح احادیث، از ویژگی های کتاب حاضر است. مؤلف از رهگذر تطبیق متن دعا های صحیفه سجادیه با آیات قرآن و احادیث معصومین، شرح عبارات صحیفه سجادیه را پی گرفته است. در این میان، بهره گیری از آیات قرآن کریم از تعداد قابل توجهی برخوردار است.^۴

۱. همان، برگ ۲۶، ص ۵۰؛ برگ ۴۹ ص ۹۶.

۲. صحیفه سجادیه، ص ۲۸.

۳. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث الدین محمد رضوی (ش ۸ / ۱۷۶۶۵)، برگ ۲۶، ص ۵۰؛ برگ ۴ و ۵، ص ۶ و ۷.

۴. همان، برگ ۲۴، ص ۴۶.

کارکرد روش پژوهش بینامتنی را می‌توان کشف ابعاد مخفی سخن با بهره‌گیری از تطبیق دو یا چند متن گذشته و جدیدتر دانست. به بیان واضح‌تر، گاهی مقصود گوینده بر اثر تطور واژگان، تحول اصطلاحات و یا حتی غفلت از فضای حاکم بر متن، پنهان می‌شود تا جایی که فهم مراد متکلم را با چالش جدی مواجه می‌سازد. در این حالت، در صورت اثبات تنیدگی متون با یکدیگر و یا احراز نظارت سخنی بر سخن دیگر، می‌توان مراحل کشف مقصود متکلم را به آسانی پیمود و به نتیجه مطلوب رسید. البته باید توجه داشت که حتی در صورتی که متنی در ظاهر الفاظ با هیچ چالش درونی مانند غرابت واژگانی و ترکیبی مواجه نباشد، روش بینامتنی همچنان کاربرد دارد؛ چراکه کشف لایه‌های عمیق و پنهان متن که در روح حاکم بر الفاظ مخفی شده است، با این روش قابل استخراج است.

بابک احمدی در کتاب «ساختار و تأویل متن» در این باره می‌نویسد:

مناسبات بینامتنی در حکم حلقه‌های رابط اجزای سخن است. مجموعه دانشی است که به متن امکان می‌دهد تا معنا داشته باشد.^۱

در مورد عبارات صحیفه سجادیه نیز این نکته به روشنی وجود دارد، تا جایی که در صورت عدم کشف رابطه فرازهای ادعیه صحیفه سجادیه با قرآن کریم، درک درستی از مفاهیم بسیاری از عبارات رخ نخواهد داد؛ چراکه بسیاری از عبارات صحیفه سجادیه، روح معانی آیات قرآن کریم را در خود تنیده است و اشارات تلمیحی به کتاب‌الله در سراسر این کتاب به چشم می‌خورد. غیاث‌الدین محمد نیز در شرح خود، با درک این مهم به کشف مفاهیم صحیفه سجادیه از رهیافت روش بینامتنی همت گمارده است و در سراسر شرح خود بر نظریه نظارت مفهومی صحیفه سجادیه بر آیات قرآن کریم صحه گذاشته است.

همان‌طور که بیان شد، غیاث‌الدین محمد برای توضیح عبارات به تطبیق متن صحیفه سجادیه با آیات قرآن کریم و روایات معصومین اهتمام دارد. در این باره به نمونه‌های زیر نگاه کنید:

تطبیق با آیات قرآن

غیاث‌الدین محمد در سراسر شرح خود و در موارد بسیار زیادی از آیات قرآن کریم برای مشخص شدن معانی عبارات صحیفه سجادیه بهره می‌برد. این عملکرد نوعی پژوهش متن تطبیقی یا همان پژوهش بینامتنی است. این روش با تکیه بر مبنای اشاره و نظارت صحیفه سجادیه نسبت به آیات قرآن کریم است، تا جایی که می‌توان ادعا کرد در بیشتر موارد، فرازهای صحیفه سجادیه صبغه قرآنی

۱. کتاب «ساختار و تأویل متن»، ص ۳۲۷.

دارد و با اشاره به آیات قرآن ایراد شده است. در اینجا به جهت رعایت اختصار به دو نمونه ذیل بسنده می‌شود.

نمونه اول: فراز سوم: در سومین فراز از دعای اول صحیفه سجادیه چنین آمده است: «اِبْتَدَعَ بِقُدْرَتِهِ الْخَلْقَ اِبْتِدَاعاً، وَ اخْتَرَهُمْ عَلَى مَشِيَّتِهِ اخْتِاراً».^۱ غیاث‌الدین محمد در شرح بخش اول این فراز به شیوه آفرینش خداوند متعال اشاره می‌کند و معتقد است که ذات احدیت، موجودات را با قدرت خود و بدون استفاده از مواد و ابزار و یا الگوی پیشین خلق نموده است و این معنا از عبارت مورد نظر قابل برداشت است. شارح سپس برای روشن شدن ماجرا به آیه «وَ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ»^۲ تمسک می‌کند و معتقد است این فراز در واقع بیان تازه‌ای از این آیه شریفه است، چراکه منطوق آیه صریح در این است که به محض اراده پروردگار متعال، خلقت رخ می‌دهد. آنچه غیاث‌الدین محمد در این توضیح و تبیین انجام داد، در واقع استفاده از آیه قرآن به جهت واضح شدن عبارت صحیفه سجادیه است تا از این طریق معنای واقعی ابتداع در خلقت مشخص گردد.

نمونه دوم: فراز چهارم: فراز چهارم از دعای اول صحیفه سجادیه حاوی عبارت: «ثُمَّ سَلَكَ بِهِمْ طَرِيقَ اِرَادَتِهِ، وَ بَعَثَهُمْ فِي سَبِيلِ مَحَبَّتِهِ، لَا يَمْلِكُوْنَ تَاْخِيْرًا عَمَّا قَدَّمَهُمْ اِلَيْهِ، وَ لَا يَسْتَطِيعُوْنَ تَقْدِمًا اِلٰى مَا اٰخَرَهُمْ عَنْهُ»^۳ می‌باشد. بخش دوم از این فراز به اجرای عدم قدرت انسان بر پیش و پس ساختن امور است. در نگاه اول معنای عبارت واضح نیست و احتمالات مختلفی پیرامون آن قابل طرح است. غیاث‌الدین محمد به قرینه آیه شریفه: «يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِّنَفْسٍ سَئِيًّا وَ الْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ»^۴ عبارت ابهام‌دار را به عدم قدرت بر تصرف در امور و مقدرات تفسیر می‌کند.

بهره‌گیری از این روش در سراسر شرح مورد نظر قابل مشاهده است و خواننده گرامی می‌تواند برای دستیابی به نمونه‌های بیشتر به اصل کتاب مراجعه کند.

تطبیق با تراش روایی

تحقیق و تطبیق بین متن مورد ارزیابی و متنی که از جهت تاریخی به زمان گذشته مربوط می‌شود، مبتنی بر این نکته است که هیچ کتابی تألیف نمی‌شود و هیچ گفتاری صادر نمی‌شود مگر اینکه متأثر از کتاب‌های قبل و در فضای برآمده از متون پیشین پدیدار گشته است. با پذیرش این نکته، تنها

۱. صحیفه سجادیه، ص ۲۸.

۲. سوره البقره: ۱۱۷.

۳. صحیفه سجادیه، ص ۲۸.

۴. سوره الانفطار: ۱۹.

تطبیق یک متن با متون پیش از خود را می‌توان به عنوان روش بینامتنی قلمداد کرد.^۱ تطبیق بین صحیفه سجادیه با روایاتی که پیش از تاریخ ایراد ادعیه این کتاب صادر شده است، نوعی روش بینامتنی خواهد بود. گرچه این روش در تطبیق الفاظ روایات معصومین با یکدیگر به جهت کشف مراد متکلم کاربرد ندارد، اما بر اساس آنچه بیان شد، تنها در صورتی می‌توان تطبیق بین دو متن را تطبیق بینامتنی دانست که با متون پیشین سنجیده شود.

به عنوان نمونه می‌توان به شرح فراز «وَفَتَحَ لَنَا مِنْ أَبْوَابِ الْعِلْمِ بِرُبُوبِيَّتِهِ»^۲ اشاره کرد. غیاث‌الدین معتقد است در این فراز استعاره به کار رفته است، چراکه «ابواب» به معنای درها به این معنا است که شهری از علم وجود دارد و این شهر درهایی داشته است که خداوند متعال به روی همه بندگان خود گشوده است تا هر کس به مقدار توانش از معرفت الهی را اکتساب کند. ذکر «ابواب» بدون استفاده از ادات تشبیه نشانگر کاربرست صنعت استعاره در این عبارت است. مشکلی که در این استعاره هویدا می‌شود این است که بازسازی تشبیه مبدل به استعاره باعث ابهام در تعلق «ابواب» می‌شود.

در واقع، اگر استعاره را تبدیل به تشبیه کنیم، اینگونه باید گفت که خداوند متعال اجازه داده است به بندگان خود که به اندازه توانشان به کسب علم و معرفت نسبت به خداوند متعال اقدام کنند، مانند این است که شهری از دانش وجود داشته باشد و این شهر دارای درهایی باشد که باز کردن این درها باعث دسترسی مردم و امکان بهره‌گیری از آن دیار خواهد شد. اما در این فراز اشاره به شهر که متعلق ابواب است نشده است، لذا رخداد استعاره با توجه به نقص در بازسازی تشبیه با مشکل است.

غیاث‌الدین محمد به جهت اثبات رخ دادن استعاره در این عبارت به حدیث «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا»^۳ تمسک می‌کند. چنانکه از عبارت حدیث هویدا است، پیامبر اکرم خود را به شهر علم و حضرت علی علیه السلام را به درب آن شهر مثال زده است که حذف ادات تشبیه موجب پدید آمدن استعاره شده است. در واقع، غیاث‌الدین محمد استعاره موجود در عبارت: «وَفَتَحَ لَنَا مِنْ أَبْوَابِ الْعِلْمِ بِرُبُوبِيَّتِهِ»^۴ را ناظر به حدیث مدینه العلم دانسته و از این رهگذر به کشف کاربرست صنعت استعاره در کلام سید الساجدین علیه السلام معتقد می‌شود.^۵

۱. ر.ک: کتاب «ساختار و تأویل متن»، ص ۳۲۷.

۲. صحیفه سجادیه، ص ۳۰.

۳. الخصال، ج ۲، ص ۵۷۴.

۴. صحیفه سجادیه، ص ۳۰.

۵. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۱۷۶۶۵/۸)، برگ ۲۲، ص ۴۲.

۲. کاربرست دانش‌های ادبی در روشن‌سازی مفهوم فرازاها

با در نظر گرفتن این نکته که صحیفه سجادیه مانند سایر تراث روایی شیعه به زبان عربی است، ضرورت استفاده از علوم ادبی عربی برای کشف معانی و مقاصد گوینده آشکار می‌شود. غیاث‌الدین محمد نیز با اشراف بر این ضرورت، از دانش‌های ادبی مانند صرف و بلاغت بهره برده است. در ادامه شواهدی پیرامون این نکته ارائه خواهد شد:

الف. توجه به ریشه معنایی واژگان: یکی از روش‌هایی که غیاث‌الدین محمد برای شرح و روشن‌سازی مفهوم عبارات از آن بهره برده است، توجه به معنای دقیق واژگان و بیان تفاوت آن با لغاتی است که از جهت معنا با واژه مورد نظر تشابه معنوی و مفهومی دارند. شارح صحیفه سجادیه معتقد است از آنجایی که زبان عربی وسیع‌ترین لغات را دارد، توضیح عبارات عربی نیازمند پژوهش‌های ویژه و واژه‌یابی درخور اعتنائی است تا این فرایند به کشف معنای واقعی کلمه منتهی گردد.

به عنوان مثال می‌توان به واژه "حمد" اشاره کرد که در فارسی به «سپاس و ستایش» قابل ترجمه است. این ترجمه گرچه در نگاه اول درست به نظر می‌رسد، اما بیانگر تمام آنچه در واژه "حمد" نهفته است نمی‌تواند باشد. غیاث‌الدین محمد معتقد است که "حمد" تنها به جهت ستایش کاری است که از طرف فردی به صورت اختیاری نسبت به ثناگو ابراز شده است و افعال غیر اختیاری را در بر نمی‌گیرد. وی در ادامه با بررسی استعمالات قرآنی معتقد است "حمد" فردی غیر از خداوند متعال معمول نیست، گرچه بر وصف جمیل اختیاری باشد. وی تأکید می‌کند که مفاد واژه "حمد" خود اختصاص را نمی‌رساند، اما کاربرست عبارت «لله الحمد» که در قرآن کریم نشانگر اختصاص حمد به خداوند متعال است.^۱

ب. بهره‌گیری از دانش صرف: علم صرف، علم تجزیه و تحلیل واژگان است که هر واژه را به صورت خاص از جهت وزن و ساختار مورد ارزیابی قرار می‌دهد.^۲ غیاث‌الدین محمد رضوی با بهره‌گیری از این علم به کشف معنای واژگان اقدام می‌کند. به عنوان مثال، وی در شرح عبارت: «ثُمَّ صَرَبَ لَهُ فِي الْحَيَاةِ أَجْلاً مَوْفُوتاً»^۳ و در توضیح واژه «موقوت» به آیه «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» اشاره می‌کند و در تجزیه واژه «مواقیت» می‌نویسد:

۱. همان، برگ ۸، ص ۱۴.

۲. دانش صرف، ص ۲۸.

۳. صحیفه سجادیه، ص ۲۸.

مواقیت جمع میقات است و اسم زمان یا مکان فعل «وقت» است که اسم مفعول او موقوت است و در این مقام هر دو معنا امکان دارد.^۱

شارح در ادامه و با بهره‌گیری از علم صرف، «موقوت» را به معنای محدود دانسته و معتقد است غرض از عبارت این دعای اول از صحیفه سجادیه این است که خداوند برای هر کس اجلی قرار داده است که از آن وقت محدود فراتر نمی‌رود.^۲

ج. به‌کارگیری دانش بلاغت:

از جمله دانش‌های ادبی که به ساختار زیباشناسی سخن تأکید دارد، علم بلاغت است. آموختن این علم به گوینده کمک می‌کند تا سخن خود را عاری از آنچه به خواص کلام زیان می‌رساند، ایراد کند. علم بلاغت انسان را از هوامش گفتاری، طولانی کردن بدون دلیل، خلاصه‌گویی بی‌جهت باز می‌دارد و به گوینده کمک می‌کند تا انواع گوناگونی از تشبیه، کنایه و مجاز را در سخن خویش به کار گیرد.^۳

همان‌طور که در مثال تطبیق با تراث روایی نیز اشاره شد، غیاث‌الدین محمد از صناعت استعاره برای شرح فراز «وَفَتَحَ لَنَا مِنْ أَبْوَابِ الْعِلْمِ بِرُبُوبِيَّتِهِ»^۴ بهره برده است. جهت آگاهی از شیوه بهره‌برداری از صناعت استعاره توسط شارح صحیفه سجادیه به این بخش مراجعه کنید.

۳. بهره‌گیری از دانش اصول فقه

یکی از روش‌هایی که غیاث‌الدین محمد به کار می‌گیرد، بهره‌گیری از قواعد اصول فقه برای شرح فرازهای صحیفه سجادیه است. علم اصول فقه در واقع بیانگر قواعدی است که به واسطه آن استنباط احکام شرعی تحقق پیدا می‌کند.^۵ یکی از مسائل علم اصول، ظهور صیغه امر در وجوب است؛^۶ به این معنا که صیغه امر مانند «صلّوا» ظهور در وجوب دارد و اتیان آن واجب است یا اینکه در نگاه اول دلالت صیغه امر بر استحباب است و بر وجوب دلالتی ندارد.

غیاث‌الدین محمد در شرح فراز: «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مَنَّ عَلَيْنَا بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ

۱. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۸/ ۱۷۶۶۵)، برگ ۱۳-۱۴، ص ۲۴-۲۶.

۲. همان.

۳. کتاب المطول، ج ۱، ص ۳۵.

۴. الخصال، ج ۲، ص ۵۷۴.

۵. کفایة الأصول، ص ۹.

۶. ر.ک: کفایة الأصول، ص ۷۲.

دُونَ الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ»^۱ با اشاره به لزوم اقرار به توحید و شهادت بر نبوت حضرت محمد ﷺ، به وجوب صلوات بر پیامبر اکرم تأکید می‌کند. این برداشت می‌تواند به روشنی علت ذکر صلوات بر نبی اکرم و اهل بیت ﷺ در فرازهای صحیفه سجادیه را نشان دهد.^۲ شارح معتقد است وجوب صلوات بر حضرت محمد ﷺ به دو دلیل قابل اثبات است:

الف. دلیل عقلی: غیاث‌الدین محمد پیرامون دلیل اول می‌نویسد: «اما عقل، به جهت آنکه دانستی که مبعوث است آن اعلیحضرت تا اندرز کند و تو را از ضلالت بیرون آورد، بر تو لازم است که چنانچه شکر نعیم کنی، درود بر او نیز بکنی که فی الجمله ادای حق او شده باشد».

ب. دلیل نقلی: دلیل نقلی غیاث‌الدین محمد بر پایه برداشتی است که از آیه: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»^۳ داشته است. توجه به واژه «صلُّوا» نشان می‌دهد که در مورد درود بر پیامبر اکرم ﷺ، صیغه امر «صلُّوا» وجود دارد و ظهور صیغه امر در وجوب است. نتیجه این برداشت، وجوب صلوات بر حضرت محمد ﷺ می‌باشد که شارح صحیفه سجادیه به آن معتقد است.^۴

نتیجه‌گیری

از تحقیق پیش رو نتایج زیر به دست می‌آید:

۱. غیاث‌الدین محمد از سلسله سادات رضوی و متولد پیش از سال ۱۰۱۷ در طوس است. وی از شاگردان میر محمد زمان رضوی است که در زمره مجتهدین سرشناس دوران صفوی به شمار می‌رفت. غیاث‌الدین محمد نیز از جمله دانشمندان عصر صفوی است که مراحل تحصیل خود را در طوس گذرانده و در جوار بارگاه رضوی زندگی می‌کرد.
۲. انتساب هفت کتاب به نام‌های شرح صحیفه سجادیه، نورالهیویه، رساله‌ای در عبادات، دیوان اشعار، انیس الصالحین، ترجمه حشایش دیستقوریدوس و تحفه منصوره به وی ثابت شده است. در این میان، انتساب تحفه شاهی به غیاث‌الدین محمد تأیید نشده است. با وجود مقارنت زمانی و تشابه اسمی، اما بر اساس اطلاعات شاملو درباره مؤلف که سن او را در سال ۱۰۷۷ بیش از ۶۰ سال می‌داند، اهدای این کتاب به شاه طهماسب صفوی توسط مؤلف ممتنع به نظر می‌رسد.

۱. صحیفه سجادیه، ص ۳۴.

۲. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۱۷۶۶۵/۸)، برگ ۳۸، ص ۷۶.

۳. سوره الاحزاب: ۵۶.

۴. نسخه خطی شرح صحیفه سجادیه غیاث‌الدین محمد رضوی (ش ۱۷۶۶۵/۸)، برگ ۳۸، ص ۷۴.

۳. نسخه شرح مورد نظر نیز عاری از نام کاتب، تاریخ کتابت و وقف، مهر مخصوص و مواردی از این قبیل است. این نسخه، نسخه‌ای نفیس است که با خط نستعلیق زیبا نگاشته شده و در نگارش آیات و برخی نشانه‌ها شنگرف به کار رفته است. کاغذ آن شرقی، دارای ۸۲ برگ و کتابت آن به اواخر قرن ۱۱ برمی‌گردد. نوع جلد مشمع سبز، و اندازه آن ۸/۵ می‌باشد. برگ‌ها مجدول پنج خطی طلا، مشکی و لاجوردی است. این نسخه دارای سرلوح نفیس مرصع در آغاز نسخه می‌باشد و برگ اول و دوم با نقوش طلا به صورت دندان‌موشی تزیین شده است. در برخی صفحات رکابه به چشم می‌خورد، حواشی وجود دارد و برخی حروف محو شده است. نسخه ناتمام است و تنها چهار دعای کامل و چند فراز از دعای پنجم را شامل می‌شود. تاکنون نسخه دیگری از این کتاب در هیچ یک از فهراس به جز کتابخانه آیت‌الله مرعشی (۱۷۶۶۵/۸) یافت نشده است.

۴. کتاب مشتمل بر خطبه فارسی، مقدمه‌ای شامل اهدا نامه به شاه عباس اول و متن شرح و ترجمه می‌باشد. هدف او از نگارش شرح فارسی بر صحیفه سجاده، زمینه‌سازی برای فهم ادعیه مأثوره موجود در این کتاب است تا افرادی که به زبان عربی تسلط ندارند بتوانند به واسطه این ادعیه به قرب الهی برسند. شیوه شارح در تبیین عبارات را می‌توان بر اساس کاربست روش‌هایی چون روش بینامتنی، تطبیق فرازاها بر آیات و روایات، استفاده از دانش‌های ادبی و همچنین بهره‌گیری از دانش اصول فقه توصیف کرد. لازم است بیان گردد که مؤلف در ترجمه عبارات از شیوه واژه به واژه یا همان تحت اللفظی استفاده کرده است.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.

۲. امل الامل، شیخ حر عاملی، تحقیق: احمد الحسینی، بغداد: مکتبه الرقبه الاندلسی، مطبعه الاداب، ۱۳۸۰ق.
۳. تذکره نصر آبادی، محمد طاهر نصر آبادی، به کوشش: احمد مدقق یزدی، یزد: نشر دانشگاه یزد، ۱۳۷۹ش.
۴. دانش صرف، سید حمید جزایری، قم: انتشارات نصایح، ۱۴۰۰ش.
۵. دنا، مصطفی درایتی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹ش.
۶. الذریعه الی تصانیف الشیعه، آقا بزرگ تهرانی، قم: موسسه اسماعیلیان، بی تا.
۷. صحیفه سجادیه، علی بن الحسین علیه السلام، امام چهارم، قم: الهادی، ۱۳۷۶ش.
۸. عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، احمد بن قاسم، تحقیق: جعفر غضبان، تهران: دانشگاه علوم پزشکی، ۱۳۸۶ش.
۹. فنخا، مصطفی درایتی، دوره نهم، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۹۳ش.
۱۰. فهرست مجموعه های خطی کتابخانه علامه طباطبائی دانشگاه شیراز، نشریه نسخه پژوهی، پاییز ۱۳۸۵، ص ۳، شماره ۵۹ تا ۱۷۸.
۱۱. فهرستگان نسخ خطی کتابخانه آیت الله مرعشی، سید محمود مرعشی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۸۰ش.
۱۲. قصص الخاقانی، ولی قلی شاملو، تحقیق و تصحیح: سید سعید میر محمد صادق، تهران: سروش، ۱۴۰۰ش.
۱۳. قصص الخاقانی، ولی قلی شاملو، تصحیح: سید حسن سادات ناصری، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۷۱-۱۳۷۴ش.
۱۴. کتاب «ساختار و تأویل متن»، بابک احمدی، نوبت دوم، تهران: نشر مرکز، ۱۴۰۰ش.
۱۵. کتاب «سادات رضوی در مشهد از آغاز تا پایان قاجاریه»، ابوالفضل حسن آبادی، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۸۷ش.
۱۶. کتاب الحشائش، نسخه ای نفیس در گیاه شناسی، غلامعلی عرفانیان، نشریه وقف میراث جاویدان، پاییز و زمستان ۱۳۷۵، شماره ۱۵ و ۱۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۵ش.
۱۷. کتاب المطول، تفتازانی، قم: مکتبه الداوری، بی تا.
۱۸. کفایه الأصول، محمد کاظم خراسانی، قم: موسسه آل البيت، ۱۴۰۹ق.

۱۹. مقاله «سه جُنگ خطوط دانشمندان ایرانی از سده یازدهم»، نشریه تحقیقات کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاهی، پاییز ۱۳۵۸، شماره ۷.
۲۰. نسخه خطی تحفه شاهی، سید محمد رضوی، کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره ۱۱۵۴۷.
۲۱. نسخه خطی شرح صحیفه، غیاث الدین محمد رضوی، کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره ۱۷۶۶۵/۸.
۲۲. الخصال، شیخ صدوق، نوبت اول، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ش..

